

GRZEGORZ DULIŃSKI

LINGUA VULGARIS –
MIĘDZY JĘZYKIEM ŁACIŃSKIM A JĘZYKIEM FRANCUSKIM
POZYCJA PRZYDAWKI PRZYMIOTNEJ LICZEBNIKOWEJ

Error communis facit ius

Celem artykułu jest próba rekonstrukcji ewolucji szyku przydawki przymiotnej liczebnikowej w syntagmie nominalnej na przestrzeni rozwoju języka łacińskiego, w okresie od VI do XIII wieku. W tym okresie łaciński system językowy doznał głębokiego wstrząsu, dając początek nowemu, romańskiemu systemowi językowemu, z którego powstały istniejące dziś języki romańskie. Wszystkie te zmiany zaszły na podłożu tzw. łaciny ludowej – *lingua vulgaris*. Pojęcie to jest kontrowersyjne, gdyż nie daje się do końca zdefiniować. Mówiąc o języku ludowym, mówimy rzecz jasna o języku mówionym, do naszych zaś czasów zachowały się teksty pisane. Forma pisana języka, zakładająca umiejętność czytania i pisania użytkownika, a więc jakiś stopień wykształcenia, wpływała na formę mówioną, zniekształcając ją, podobnie forma mówiona wpływała na formę pisaną¹. Mamy tu zatem do czynienia z czymś pośrednim. Na temat łaciny ludowej czytelnik może wiele przeczytać w zachodnich publikacjach². Bardzo cennym wkładem w badania

Mgr GRZEGORZ DULIŃSKI – doktorant w Instytucie Filologii Romańskiej KUL; adres do korespondencji: ul. Medalionów 8/67, 20-486 Lublin; e-mail: grzegulinski@gmail.com

¹ „The difficulty in forming a clear notion of what is meant by Vulgar Latin lies in the fact that even the most uneducated person, as soon as he begins to write, if it be only a letter or a few words on a plastered wall, is directly or indirectly influenced by innumerable literary precedents or reminiscences. Hence there is not, and cannot be, any document in pure, unadulterated Vulgar Latin. One only finds certain peculiarities and special tendencies reflecting more or less clearly the spoken language of the uneducated, and there are numberless gradations between the language of cultivated conversation and that of the unlettered populace” (LÖFSTEDT 1959: 15).

² Spośród ważniejszych publikacji podać należy przede wszystkim: V. VÄÄNÄNEN, *Introduction au latin vulgaire*, 2e éd., Paris: C. Klincksieck 1967; spośród podręczników: C. BATTISTI, *Avviamento allo studio del latino volgare*, Bari: „Leonardo da Vinci” editrice 1949; C.H. GRAND-

nad tym zagadnieniem są również organizowane od 1985 r. międzynarodowe konferencje pt. *Latin Vulgaire – Latin Tardif*. We wrześniu 2012 r. w Bergamo miała miejsce dziesiąta już z kolei konferencja tego typu. Wcześniejsze konferencje odbywały się w Lyonie (2009), Oksfordzie (2006), Seville (2003), Helsinkach (2000), Heidelbergu (1997), Caen (1994), Innsbrucku (1991), Bolonii (1988) oraz Pécs (1985).

W polskiej literaturze naukowej, o ile mi wiadomo, zagadnienie łaciny ludowej nie doczekało się obszerniejszego opisu. Artykuł w bardzo skromny sposób usiłuje wypełnić ten brak.

Literatura naukowa na temat zagadnień składniowych późnej łaciny nie opisuje kwestii ewolucji szyku przydawki przymiotnej liczebnikowej w sposób wystarczający. Udało mi się odnaleźć jedynie niewielką wzmiankę na ten temat u C.H. Grandgenta³:

Unus was used as an indefinite article, occasionally in Classic Latin, frequently in late and popular writers: *lepida ... una ... mulier*, Plautus, Pseud. 948; *unus servus*, Petronius, Waters Ch. 26; *accessit adeum una sorella*, R. 425; cf. Per. 48, 25, etc.

Ordinal numerals, except a few of the smallest, were apparently not much used in popular speech after the fifth century.

W związku z tym podjęto próbę zbadania zagadnienia.

Centralne miejsce w artykule zajmują pojęcia *przydawki*, *syntagmy nominalnej* oraz *szyku i pozycji*, dlatego też należy dokładniej je określić.

Pojęcie przydawki jest tu tożsamy z definicją zawartą w *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego* (EJO), wedle której przydawka jest to „funkcja syntaktyczna i zdeterminowana tą funkcją podrzędna część zdania, wyznaczona przez związek poboczny, którego nadrzędnikiem jest rzeczownik. Innymi słowy, jest to podrzędnik w związku syntaktycznym z nadrzędnikiem rzeczownikowym” (EJO 1999 : 470-472).

Najprostszym wyjaśnieniem pojęcia syntagmy nominalnej, zwanej również *grupą nominalną*, *grupą imienną* lub *frazą nominalną*, jest natomiast definicja mówiąca, że syntagma nominalna to „struktura składniowa o dowolnej liczbie składników, której ośrodkiem jest rzeczownik lub zaimek

GENT, *An Introduction to Vulgar latin*, Boston: D.C. Heath & Co. Publishers 1907. Bardziej pogłębione stadium zagadnienia zawierają: E. LÖFSTEDT, *Late Latin*, Nygaard–Oslo: H. Aschehoug & Co. 1959; J. HERMAN, *Le latin vulgaire*, Paris: PUF 1975. Z literatury niemieckojęzycznej wymienić należy z pewnością: D. NORBERG, *Syntaktische Forschungen auf dem Gebiete des Spätlateins und des frühen Mittellateins*, Leipzig: O. Harassovitz 1943.

³ GRANDGENT 1907: 33-34.

rzeczowny” (EJO 1999:225). Syntagmy nominalne charakteryzują się dużym zróżnicowaniem budowy, począwszy od syntagm minimalnych prostych, tożsamy z rzeczownikiem, poprzez dwuelementowe grupy proste (KACZMARKOWSKI 1985:56), aż po „złożone konstrukcje obejmujące nie tylko szereg składników wyrazowych, ale też inne grupy lub wyrażenia niemienne gramatycznie determinowane przez centralny (konstytutywny) składnik danej grupy” (TOPOLIŃSKA 1984:330). Współczesny opis wyróżnia w obrębie złożonej syntagmy nominalnej tzw. *grupę jądrową* (zwaną również *grupą nuklearną*). Grupa jądrowa to ta część syntagmy nominalnej, która pozostaje po wyodrębnieniu determinantów, w których skład wchodzi m.in. wykładniki kwantyfikatorów referencyjnych typu *ten, jakiś* oraz wykładniki kwantyfikatorów liczbowych (EJO 1999:225).

Pojęcie *szyku*, definiowanego jako „sposób usytuowania wyrazów względem siebie w układzie czasowym (w mowie) lub przestrzennym (w piśmie)” (EJO 1999:587-589), ma wiele interpretacji ze względu na mało precyzyjny termin *wyraz*. M. Gębka-Wolak definiuje szyk jako „kolejność zinterpretowanych morfologicznie i składniowo segmentów w ramach określonych konstrukcji składniowych. Jednostki, których szyk się bada, odpowiadają albo wyrazom tekstowym (słowom) albo ich ciągom” (GĘBKA-WOLAK 2000:11-12). Definicja ta wydaje się satysfakcjonująca, a pojęcie *szyku* w podanym znaczeniu jest synonimem terminów *uporządkowanie linearne, porządek linearny, układ linearny*. Termin *szyk* łączy się z pojęciem *pozycja linearna* określanego elementu w ciągu linearnym, czyli miejsca w odniesieniu do innych elementów, składających się na ten ciąg (GĘBKA-WOLAK 2000:12). Na potrzeby artykułu przyjmuje się tę ostatnią definicję. Przez szyk przydawki przymiotnej rozumiana będzie właśnie jej pozycja linearna w syntagmie nominalnej. *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego* (EJO 1999) wymienia trzy rodzaje *szyku*, jaki może przyjąć przydawka. Są to szyk antycypacyjny, szyk progresywny i szyk antycypacyjno-progresywny:

Szyk antycypacyjny polega na tym, że „wyrażenia zależne (podrzędne) są w antepozycji względem wyrażeń nadrzędnych” (EJO 1999:588), np. łac. *ea res, suis copiis, sollicitus lector, eorum fines*; starofr. *ces messages, ses freres, bones cartres* [pol. *te wiadomości, jego bracia, dobre dokumenty*].

Szyk progresywny ma miejsce wtedy, gdy „wyrażenia zależne są w postpozycji względem wyrażenia nadrzędnego” (EJO 1999:588), np.: łac. *hominibus feris, finibus Belgarum, vir beatus*; starofr. *messages les meilleurs, al tens Innocent, roy d’Engleterre* [pol. *najlepsze wiadomości, w czasach papieża Innocentego, król Anglii*].

Szyk antycypacyjno-progresywny zachodzi, gdy „wyrażenia nadrzędne są w interpozycji względem wyrażeń podrzędnych” (EJO 1999: 588), np. łac. *suam rem familiarem, nostra tempora tota, nova manus Sueborum*; starofr. *cel jor tot, toz les abbez de l'ost* [pol. *cały ten dzień, wszyscy mnisi w armii*]. Jako że niniejsze badania dotyczą zmian miejsca przydawki w syntagmie nominalnej, czyli zmian pozycji wyrażenia podrzędnego względem nadrzędnego, pod uwagę bierze się tylko rozróżnienie między szykiem antycypacyjnym a progresywnym. Szyk antycypacyjno-progresywny został pominięty, ponieważ trudno byłoby zaobserwować zmiany w takim przypadku, gdy wyrażenia podrzędne otaczają wyrażenie nadrzędne.

Ponieważ przedmiotem artykułu jest szyk przydawki w języku łacińskim i starofrancuskim, należy zwrócić uwagę na to, że rola szyku, pozycji elementów zdania w tych językach uległa zmianie. Aby to wyjaśnić, należy przywołać znane rozróżnienie na języki pozycyjne, języki częściowo pozycyjne i języki niepozycyjne.

Języki pozycyjne to takie „języki, w których miejsce w ciągu jest skorelowane z odpowiednią zależnością semantyczynosyntaktyczną” (EJO 1999: 588), inaczej mówiąc: pozycja elementu zdania wskazuje na jego funkcję.

Języki częściowo pozycyjne to takie języki, w których „pozycja w ciągu przekłada tylko część związków semantycznoskładniowych”.

W językach niepozycyjnych natomiast „pozycja w ciągu nie jest skorelowana z zależnościami semantyczynosyntaktycznymi”, do których oznaczania służą wskaźniki syntaktyczne, np. końcówki przypadków.

Łacina, będąca językiem niepozycyjnym, przekształciła się w język starofrancuski, znajdujący się właściwie na granicy między językami niepozycyjnymi a językami częściowo pozycyjnymi. Język starofrancuski ewoluował w język średniofrancuski (XIV-XVI wiek), a następnie przybrał postać klasyczną (XVII wiek), która należy już do grupy języków częściowo pozycyjnych. Mamy tu zatem do czynienia z ewolucją od języka niepozycyjnego do języka częściowo pozycyjnego, co bez wątpienia ma wpływ także na szyk przydawki.

Podstawę zawartego w niniejszym artykule opisu zmian, jakie dokonały się w szyku przydawki przymiotnej liczebnikowej, stanowią trzy teksty źródłowe, reprezentujące kolejno łacinę klasyczną (jako punkt odniesienia), łacinę późną i język starofrancuski. Przy wyborze materiału uwzględnione zostały następujące kryteria: po pierwsze, autorzy musieli żyć na tym samym terytorium (Galia/Francja) lub być z nim w jakiś sposób związani; po drugie, teksty powinny być podobnej długości; następnie dzieła powinny przynależać do tego samego gatunku literackiego i stanowić reprezentatywną

literaturę swojego okresu; w końcu wszyscy autorzy powinni być rodzimymi użytkownikami języka, w którym powstały ich dzieła. To ostatnie kryterium miało na celu uniknięcie sytuacji, w której język ojczysty danego autora zniekształcałby szyk języka łacińskiego lub starofrancuskiego. Po uwzględnieniu wymienionych kryteriów wybrane zostały fragmenty trzech dzieł. Klasyczny język łaciński z I wieku przed Chr. reprezentuje tekst pierwszej księgi *Commentarii de bello Gallico* Juliusza Cezara. Księga ta, jak wiadomo, stanowi opis rozpoczęcia serii kampanii militarnych, jakie prowadził Cezar przeciw Galom w latach 58-51 przed Chr. Przykład łaciny późnej stanowi tekst drugiej księgi kroniki *Historia Francorum*, pochodzącej z końca VI wieku po Chr., której autorem jest Grzegorz z Tours. Autor, wyświęcony na biskupa Tours w 573 r., zapisał się w historii jako obrońca praw Kościoła. Jego kronika jest bardzo cennym dziełem historycznym, opisującym historię Kościoła (walki z arianami) oraz dzieje Królestwa Franków za panowania dynastii Merowingów (V-VI wiek po Chr.). Na materiał badawczy wybrana została księga druga, ponieważ księga pierwsza stanowi opis historii biblijnej, przy której spisaniu autor mógł wzorować się na passusach łacińskiego tłumaczenia Biblii, co mogło dać fałszywy obraz łaciny samego Grzegorza. Język, którym posługiwał się Grzegorz, to łacina odbiegająca od klasycznego wzorca, pełna barbaryzmów, chaotyczna, odzwierciedlająca ducha swoich czasów. Ostatni wybrany tekst to 205 pierwszych rozdziałów kroniki Gotfryda de Villehardouin pt. *La conquête de Constantinople* z XIII wieku po Chr. Dzieło relacjonuje wydarzenia z czwartej wyprawy krzyżowej (1202-1204), która zakończyła się zdobyciem i złupieniem Konstantynopola. Autor brał udział w opisywanych przez siebie wydarzeniach, często uczestnicząc w misjach dyplomatycznych. Tekst ten stanowi przykład trzynastowiecznego języka starofrancuskiego. Wybór wieku XIII podyktowany został tym, że utwory starofrancuskie pochodzące z wieków wcześniejszych to w znacznej większości teksty wierszowane. Dokładny opis bibliograficzny wyżej wymienionych dzieł został umieszczony w bibliografii (w dziale Źródła). Przy podawaniu przykładów z tekstów źródłowych na potrzeby niniejszego artykułu przyjęto następujące skróty: BG – *Commentarii de bello Gallico*, HF – *Historia Francorum*, CC – *La conquête de Constantinople*.

Materiał źródłowy, stanowiący podstawę artykułu, został opracowany w następujący sposób: wybrane z poszczególnych tekstów syntagmy nominalne zostały pogrupowane według typów wchodzących w ich skład przydawek przymiotnych. Zastosowany podział przydawek zaczerpnięty został z pracy Marouzeau (1953 : 1-31). Następnie dokonano analizy szyku tychże przydawek w syn-

tagmie nominalnej w poszczególnych tekstach. Na koniec porównano pozycje określonych typów przydawek w badanych tekstach, co pozwoliło na stwierdzenie, czy dokonały się w tym względzie jakieś zmiany, a jeśli tak, to jakie.

Przydawka przymiotna liczebnikowa oraz jej szyk w syntagmie nominalnej stanowią bardzo ciekawe zagadnienia. Mimo swojego częstego zastosowania w życiu codziennym liczebnik stanowi bardzo mało podatną na zmiany część mowy. Na płaszczyźnie morfosyntaktycznej liczebniki łaciński i starofrancuski mają charakter przymiotników pozostających w związku zgody z nadrzędnym wobec nich rzeczownikiem. Pełnią one zatem funkcję przydawek przymiotnych. Wyjątek stanowi tu liczebnik *milia* w liczbie mnogiej, który pełni funkcję rzeczownika i rządzi genetivem, łącząc się z podrzędnym wobec siebie elementem. Podobnie zachowuje się starofrancuski liczebnik *mill/milie/mile* (łac. *mille/milia*) w liczbie mnogiej oraz, w odróżnieniu od łaciny, także w liczbie pojedynczej. Rządzi on albo przypadkiem zależnym, albo wyrażeniem przyimkowym (*de* + przypadek zależny)⁴. W związku z tym liczebniki te, niebędące przydawkami przymiotnymi, zostaną pominięte. Spośród liczebników przymiotnych uwzględnione będą dwa najważniejsze ich typy, a mianowicie liczebniki główne i porządkowe⁵.

Język łaciński charakteryzował się dziesiątym systemem liczenia. Liczebniki *unus*, *duo*, *tres* to formy odmienne, natomiast liczebniki od 4 do 100 nie odmieniają się. Charakterystyczny dla łaciny klasycznej jest również system liczenia oparty na odejmowaniu od dwudziestu w formach *duodeviginti* (18) i *undeviginti* (19). Setki są formami odmiennymi. *Mille* (1000) jest liczebnikiem nieodmiennym, natomiast liczebnik *milia* (tysiące) odmienia się. Łacina tworzy liczebniki w sposób syntetyczny, np. *tredecim* (*tres* + *decem*), *trecenti* (*tres* + *centum*) etc. Łaciński system liczenia zachował się prawie bez zmian w językach romańskich. W języku starofrancuskim miało jednak miejsce kilka modyfikacji, na które należy zwrócić uwagę. Obok odmiennych (tak jak w języku łacińskim) liczebników 1, 2, 3 „nowa łacina” miała również odmienne liczebniki 20 oraz 100. Ponadto formy *unus*, *una*, *unum* zaczęły funkcjonować coraz częściej jako rodzajnik nieokreślony, np.: Vulg. Matth. 26, 69: *accessit ad eum una ancilla* (VÄÄNÄNEN 1963:127). Już w późnej łacinie, a następnie w starofrancuszczyźnie, zrezygnowano z liczeb-

⁴ Dla porównania w polszczyźnie, poza nielicznymi wyjątkami, liczebnik występuje jako rzeczownik i pozostaje w związku rządu z podrzędnym wobec niego rzeczownikiem.

⁵ W pracy skupiono się na liczebnikach głównych i porządkowych jako najczęściej występujących, pomijając rzadziej spotykane liczebniki podziałowe, wielorakie oraz przysłowki liczebnikowe.

ników opartych na odejmowaniu *duodeviginti* (18) oraz *undeviginti* (19) i zastąpiono je systemem opartym na dodawaniu (NYROP 1914: 356):

decem (et) septem (17) > (starofr.) *dis et set* > (fr.) *dix-sept*
decem (et) octo (18) > (starofr.) *dis et uit* > (fr.) *dix-huit*
decem (et) novem (19) > (starofr.) *dis et nuef* > (fr.) *dix-neuf*

Nieodmienne formy dziesiątek uległy modyfikacjom fonetycznym, które znacznie je skróciły (VÄÄNÄNEN 1963). Niewątpliwie ewenement stanowi starofrancuski, bardzo rozbudowany, dwudziestkowy system liczenia, jaki rozwinął się na północnych obszarach średniowiecznej Francji oraz na Sycylii (NYROP 1914: 363), gdzie swoje posiadłości mieli Normanowie:

30 – *vint et dis*, 40 – *deus vins*, 60 – *trois vins*, 70 – *trois vins et dis*, 80 – *quatre vins*, 90 – *quatre vins et dis*, 120 – *sis vins*, 140 – *set vins*, 160 – *huit vins*, 180 – *neuf vins*, 220 – *onze vins*, 240 – *douze vins*, 280 – *quatorze vins*, 300 – *quinze vins*, 320 – *seize vins*, 340 – *dis set vins*, 360 – *dis huit vins*.

Obok wymienionego powyżej systemu dwudziestkowego istniały dodatkowo formy liczebników, pochodzących z dziesiątkowego łacińskiego systemu liczenia, np. *octoginta* > **octanta* > *oitante* / *uitante* obok *quatre vins*. Bardziej powszechny jednak był system oparty na dwudziestkach (NYROP 1914: 356-358). Ponadto w starofrancuszczyźnie miało miejsce zastąpienie syntetycznych, złożonych form liczebników wyrażających setki, np.: *ducenti*, *trecenti*, *quadringenti* etc., formami opisowymi, np. *deux cents*, *trois cents*, *quatre cents* etc.

Łacińskie liczebniki porządkowe to *primus*, *secundus*, *tertius*, *quartus*, *quintus*, *sextus*, *septimus*, *octavus*, *nonus*, *decimus*, *undecimus*, *duodecimus* etc. Zachowały się one w języku starofrancuskim, dając po niewielkich przekształceniach formy *premier*, *second*, *tierz*, *quart*, *quint*, *sixte*, *setme*, *uitme*, *nuefme*, *disme*, *ozime*, *dozime* etc. Na uwagę zasługuje tworzenie łacińskich form złożonych, np.: *tertius decimus*, *quartus decimus*, *vicesimus tertius*. Miało tu miejsce pewne uproszczenie, które doprowadziło do powstania starofrancuskich: *dis et tierz*, *dis et quart*, *vint et tierz*, czyli połączenie liczebnika głównego z porządkowym, który znajduje się zawsze na ostatnim miejscu (NYROP 1914: 368-369).

Związek liczebnika głównego z określanym przez niego rzeczownikiem ma w języku łacińskim dość nieokreślony charakter. Trudno jest rozstrzygnąć, czy liczebnik ten traktowany był przez użytkowników języka jako przymiotnik relacyjny czy jakościowy⁶. Toteż spotkać można w łacinie liczebniki

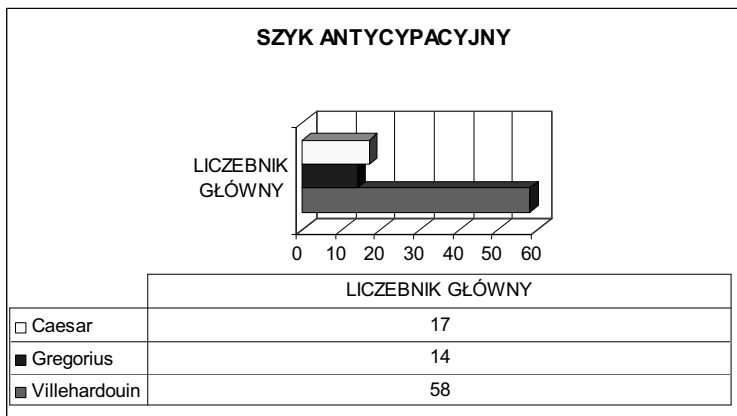
⁶ Przymiotniki, jak podaje *Encyklopedia języka polskiego* pod red. Stanisława Urbańczyka, „mogą być nazwami cech inherentnych przedmiotu – przymiotniki jakościowe (*biały*, *zimny*,

w szyku antycypacyjnym lub progresywnym. Kwestia szyku łacińskich liczebników porządkowych nie budzi już tyłu wątpliwości. Bez wątpienia można je zaliczyć do grupy przymiotników relacyjnych z powodu kategorii liczbowej, do której się odnoszą. Umieszczane są zatem przeważnie po rzeczownikach, które określają. Typowe przykłady spotkać można chociażby w łacińskim zapisie dat – zawsze występują one po słowie *dies* w wyrażeniach typu *ante diem quartum Kalendas*. Liczebnik porządkowy następuje najczęściej po słowie *hora* oraz przy wyrażaniu ułamków po słowie *pars*, np.: *pars quarta* (jedna czwarta) (MAROUZEAU 1953:23). W starofrancuszczyźnie zaś liczebnik główny i porządkowy znajdują się zawsze przed określanym przez siebie rzeczownikiem.

Zobaczmy, jak przedstawia się kwestia szyku liczebników w badanym materiale. Należy przypomnieć, że z materiału wyeliminowano liczebnik główny *milia* ze względu na jego rzeczownikowy charakter.

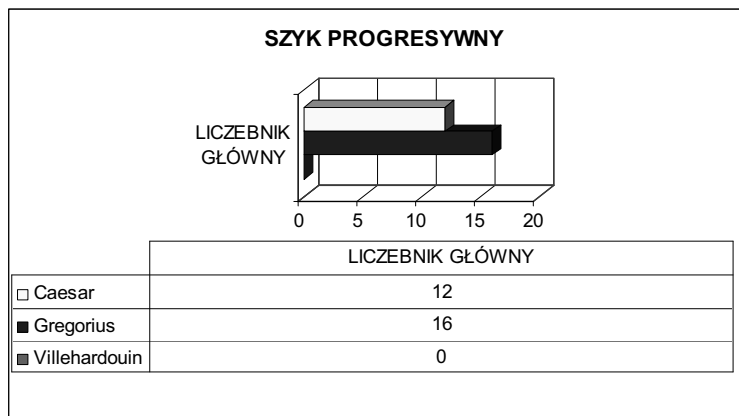
Użycie liczebnika głównego jako przydawki przedstawia się następująco:

Wykres 1

mały, dobry, łysy, grzeczny, okrągły), albo nazwami cech relacyjnych, wskazujących na jakąś właściwość określanego przedmiotu ze względu na jego stosunek do przedmiotu innego – *przymiotniki relacyjne* (*kanciasty, brodaty, marzycielski, stołowy, piaszczysty, miedziany*), czy wreszcie charakteryzować przedmiot poprzez jakieś odniesienie do czynności lub stanu (*kłamiwy zbrodniczy, nierozwiązalny, zgniły, pijany*)”. Podobny podział odnośnie do przymiotników stosuje Safarewicz w swojej *Gramatyce historycznej języka łacińskiego* w części poświęconej składni. Nazywa on przymiotniki jakościowe przymiotnikami kwalifikującymi, a przymiotniki relacyjne – determinującymi (SAFAREWICZ 1950 : 134-135). Marouzeau zaproponował zbliżony podział, w którym przymiotniki jakościowe odpowiadają przymiotnikom kwalifikacyjnym – *adjectifs qualificatifs*, a przymiotniki relacyjne przymiotnikom determinującym – *adjectifs discriminatifs* (MAROUZEAU 1953 : 1-12).

Wykres 2

Liczebnik główny w łacinie, zgodnie z tym, co zostało powiedziane wyżej, wykazuje względną równowagę występowania w szyku antycypacyjnym i progresywnym. Materiał starofrancuski natomiast wskazuje już na bardzo wyraźne ustalenie się szyku antycypacyjnego w syntagmie nominalnej.

Tak w łacinie klasycznej, jak w łacinie z VI wieku szyk liczebnika głównego wydaje się być bardzo swobodny. U samego Cezara zauważyć można:

BG I, 1: Gallia est omnis divisa in *partes tres*...

BG I, 36: Cum vellet, congregaretur: intellecturum, quid invicti Germani, exercitissimi in armis, qui inter *annos XIII* tectum non subissent, virtute possent.

BG I, 6: Erant omnino *itineria duo*, quibus itineribus domo exire possent.

obok:

BG I, 12: nam omnis civitas Helvetia in *quattuor pagos* divisa est.

BG I, 15: Quo proelio sublata Helvetii, quod *D equitibus* tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere non numquam et novissimo agmine proelio nostros lacessere coeperunt.

BG I, 24: in summo iugo *duas legiones* in Gallia citeriore proxime conscripserat...

Tekst z VI wieku wykazuje również dużą swobodę co do szyku liczebnika głównego:

HF II, 20: Post cuius excessum regnavit Euricus *annos quattuor*...

HF II, 16: Habet *fenestras quadraginta duas*...

HF II, 14: ...quae habetur a civitate passus quingentos quinquaginta.

oraz

HF II, 28: Huius *duas filias* exilio condemnavit...

HF II, 43: Fueruntque omnes dies regni eius, *triginta anni*.

HF II, 3: Verus Deus Pater, verus Deus Filius, verus Deus Spiritus sanctus, *una fide* colendus, *uno timore* metuendus, eodem honore venerandus.

W tekście starofrancuskim występują jedynie syntagmy nominalne z liczebnikiem głównym w szyku antycypacyjnym:

CC 93: *.V.C. chevaliers* en la Terre d'oltremer, si « les tendra al suen ».

CC 105: et eslistrent messages *.II. chevaliers* et *.II. clers*, telx quèil savoient qui bon fussent a cest message.

CC 28: Maintenant li *.VI. message* s'agenoillent a lor piez mult plorant.

CC 171: et par la vive force monterent *.II. chevalier* sor les eschieles et *.II. serjant*, et conquistrent le mur sor als.

CC 171: Et drecirent a une barbacane *.II. eschieles* emprés la mer.

CC 170: Ensi lor dura cil perils et cil travaus pres de *.X. jorz*, tant que un joesdi matin fu lor assaus atornez, et les escheieles.

Marouzeau (1953 : 23-28) dostrzega tu kilka prawidłowości, zaznaczając jednocześnie, że trzeba być ostrożnym w ich zastosowaniu, ponieważ w ostateczności szyk liczebnika może zależeć po prostu od preferencji autora. Liczebnik główny zatem występuje w postpozycji, kiedy wyraża wartość arytmetyczną. Towarzyszą mu wtedy nierzadko słowa *dies*, *pedes* etc. Potwierdził to badany materiał:

BG I, 49: Hic locus ab hoste circiter *passus DC*, uti dictum est, aberat.

BG I, 13: quo ipsi *diebus XX* aegerrime confecerant.

BG I, 43: Legionem Caesar, quam equis devexerat, *passibus CC* ab eo tumulo constituit...

HF II, 14: habet in altum usque ad cameram *pedes quadraginta quinque*...

HF II, 16: Hic ecclesiam quae nunc constat, et senior infra murus civitatis habetur, suo studio fabricavit, habentem in longum *pedes centum quinquaginta*, in latum *pedes sexaginta*, id est infra capsum, in alto usque cameram *pedes quinquaginta*, inante absidam rotundam habens, ab utroque latere ascellas eleganti constructas opere, totumque aedificium in modum crucis habetur expositum. Habet *fenestras quadraginata duas*, *columnas septuaginata*, *ostia octo*.

Powyższe przykłady można uważać za teksty specjalistyczne, w których dominują przymiotniki relacyjne. W tekstach tego typu mogą one pojawiać się właśnie w tej funkcji. Wartość arytmetyczną wyrażają również napisy

nagrobne, gdy podają liczbę przeżytych lat zmarłego. Odnaleźć tam można liczebniki główne w postpozycji, np.:

Vixit annos sexaginta, menses tres, dies tredecim. (MAROUZEAU 1953 : 26)

W antepozycji względem elementu nadrzędnego liczebnik główny w łacinie może znajdować się z powodu nacechowania jakościowego (względna wielkość lub małość).

BG I, 12: nam omnis civitas Helvetia in quattuor pagos divisa est.

HF II, 43: Fueruntque omnes dies regni eius anni triginta. Aetas tota quadraginta quinque anni.

HF II, 3: Vae mihi, quia Deum per pecuniam inridere volui, et quinquaginta aureos accepi, ut hoc facinus perpetrarem!

W antepozycji występują również liczebniki wyrażające dokładną liczbę, określając konkretne rzeczowniki, które są znane mówiącemu (MAROUZEAU 1953 : 25):

BG I, 10: ipse in Italiam magnis itineribus contendit duasque ibi legiones conscribit et tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit et, qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit.

HF II, 33: Cumque inter duas has acies populus urbis ab utroque exercitu caederetur, Godegiselus ad eclesiam hereticorum confugit, ibique cum episcopo Arriano interfectus est.

Znajdują się one w antepozycji, ponieważ, jako związane z mówiącym, nabierają subiektywnej wartości, dlatego można je zaliczyć do kategorii przymiotników jakościowych. Antepozycja może mieć miejsce również ze względu na kształt całego wypowiedzenia, np. gdy porównuje się ze sobą dwie liczby. Na nieco większą uwagę zasługuje liczebnik *unus, una, unum*, który bardzo rzadko występuje wyrażając wartość arytmetyczną (postpozycja). Częściej spotyka się go w znaczeniu *sam, jeden tylko* (antepozycja). Antepozycja charakteryzuje też wyrażenia utarte, jak np.: *uno verbo* (jednym słowem), oraz inwersje przy jednoczesnym wstawianiu dodatkowego elementu między *determinans* a *determinatum* (MAROUZEAU 1953 : 27):

BG I, 9: Relinquebatur una per Sequanos *via*...

HF II, 12: diviserunt simul unum aureum et unam quidem *partem* secum detulit Childericus...

Łacińska swoboda szyku liczebnika głównego zatraciła się w starofrancuszczyźnie. Szyk starofrancuskiego liczebnika zdominowała antepozycja (por. MÉNARD 1994: 113-114). Prawdopodobnie zaczął on być postrzegany wyłącznie jakościowo i dlatego znalazł się przed elementem określanym:

CC 3: li quens Loeys n'avoit pas plus de *.XXVII.* anz.

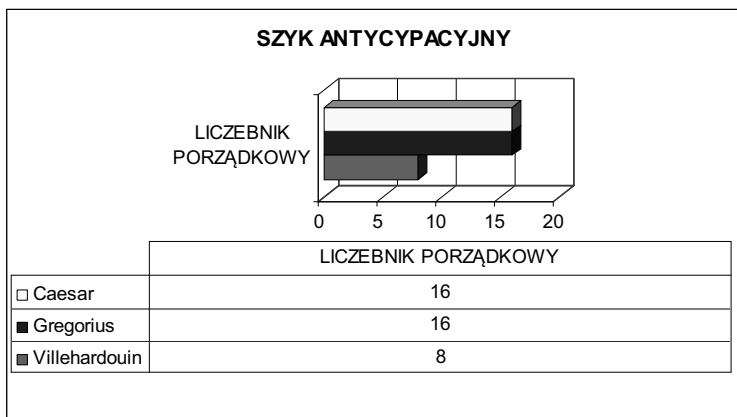
CC 4: Avec ces *.II.* contes se croiserent *.II.* mult halt *baron* de France.

CC 113: Ensi sejournerent en cele ysle *.III.* semaines.

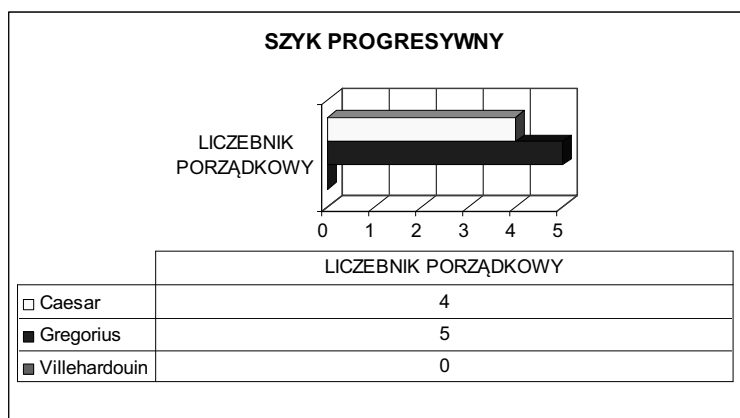
Ewolucja pozycji liczebnika głównego w syntagmie nominalnej przebiegała zatem od szyku swobodnego w kierunku jego ustalenia się w szyk charakteryzujący się antepozycją elementu podrzędnego. Tak też należy rozumieć ewolucję szyku w łacinie ludowej. Najprawdopodobniej zmiany ewolucyjne szły w kierunku ustalenia się szyku (antepozycja) wraz ze zmianami fonetycznymi i morfologicznymi wśród ludności niewykształconej, która, rzecz jasna, znajdowała się w znacznej większości. Język pisany natomiast mógł hamować tę tendencję w kręgach ludzi wykształconych. Przeważała liczebność.

Oto jak przedstawiało się użycie liczebnika porządkowego jako przydawki w tekstach źródłowych:

Wykres 3

Wykres 4

Mimo zaliczenia liczebników porządkowych do grupy przymiotników relacyjnych, a więc charakteryzujących się postpozycją elementu podrzędnego, łaciński materiał źródłowy wykazuje rzecz pozornie odwrotną. Zanim wyciągnie się pochopne wnioski, należy przypomnieć, że przymiotnik relacyjny charakteryzuje przedmiot poprzez odniesienie do czynności lub stanu i najczęściej występuje w tekstach specjalistycznych. Choć badane teksty zawierały kilka opisów technicznych (np. u Grzegorza z Tours opis budowli kościelnej), to jednak przeważała tu narracja historyczna, mająca na celu relacjonowanie wydarzeń. Z tego też względu zauważyć można przewagę szyku antycypacyjnego nad progresywnym, gdyż przy opowiadaniu historycznym konieczne jest niekiedy używanie inwersji w celu uwypuklenia pewnych elementów. Natomiast tekst starofrancuski nie budzi już żadnych wątpliwości i jednoznacznie wskazuje na wspomnianą wyżej zmianę w rozwoju szyku syntagm nominalnych w języku łacińskim – liczebniki porządkowe w postpozycji przechodzą w antepozycję względem nadrzędnika.

Liczebnik porządkowy w łacinie występuje przede wszystkim jako przymiotnik relacyjny o szyku progresywnym. Naturalnie inwersja liczebnika porządkowego jest możliwa. Inwersja ta ma miejsce, ilekroć liczebnik porządkowy nabiera większej wagi w syntagmie nominalnej. Podkreśla się go wtedy poprzez wysunięcie na pierwszą pozycję.

BG I, 41: ...*septimo die* cum iter non intermitteret.

BG I, 22: *Prima luce*, cum summus mons a Labieno teneretur, ipse ab hostium castis non longius mille et quingentis passibus abesset...

- BG I, 24: Helvetii cum omnibus suis carris secuti impedimenta in unum locum contulerunt; ipsi confertissima acie reiecto nostro equitatu phalange facta sub primam nostram *aciem* successerunt.
- HF II, 16: Sanctus vero Namatius... octavus erat *episcopus*.
- HF II, 1: Septimo igitur regressus *anno* a Roma, cum auctoritate papae illius, Toronos redire disponit: et veniens ad vicum cui nomen est Laudiacum, sexto ab urbe *miliario*, mansionem accepit.
- HF II, 27: Nam decimo regni sui *anno*, Thoringis bellum intulit, eosdemque suis dictionibus subjugavit.

Przydawki przymiotne liczebnikowe mogły wyrażać liczbę z różnych powodów ważną lub nieważną dla mówiącego, przez co nadawały jakości liczebnikowi, który w sposób naturalny zajmował miejsce przed elementem nadrzędnym. Działo się tak wówczas, gdy dany liczebnik tracił znaczenie liczebnika (np. *primus*) i nabierał waloru intensywności. Inwersji często towarzyszyło umieszczanie dodatkowego elementu między *determinans* i *determinatum*, np.:

- BG I, 12: Cesar certior factus est... quartam vero *partem* citra flumen Ararim reliquam esse...
- HF II, 1: Septimo igitur regressus *anno* a Roma, cum auctoritate papae illius...

Starofrancuski liczebnik porządkowy zachowywał się inaczej. Stawiany był zawsze przed elementem nadrzędnym, co stwarzało sytuację odwrotną w stosunku do łaciny (por. MÉNARD 1994:114-115). Sytuacja tego typu mogła być spowodowana analogią do szyku liczebnika głównego:

- CC 163: Al cinquiesme *jour* après s'arma tote l'oz,
 CC 150: La quatre *bataille* fist li cuens Loeÿs de Blois et de Chartain
 CC 151: totes ces genz firent la quinte *bataille*.

Ewolucja szyku przydawki przymiotnej liczebnikowej, wyrażonej zarówno liczebnikiem głównym, jak i porządkowym, przebiegała zatem w następujący sposób:

antepozycja lub postpozycja	>	antepozycja
(I wiek przed Chr./VI wiek po Chr.)		(XIII wiek po Chr.)

W łacinie ludowej ma miejsce stopniowe utrwalenie się szyku antycypacyjnego liczebników głównych i porządkowych w syntagmach nominalnych. Co mogło być przyczyną takiego stanu rzeczy? Wyróżnić można w tym miejscu

dwojakiego rodzaju czynniki: wewnętrzne i zewnętrzne. Czynniki wewnętrzne składają się na tendencje, którymi mógł charakteryzować się język łaciński sam w sobie. Aby spróbować wytłumaczyć taki stan rzeczy, należy odwołać się raz jeszcze do Marouzeau, który pisze, że liczebniki wyrażające dokładną liczbę i określające konkretne, dobrze znane mówiącemu rzeczowniki występują w antepozycji (MAROUZEAU 1953: 25). Należy zwrócić uwagę, że liczebniki używane są na co dzień w bardzo konkretnych sytuacjach i określają dokładnie konkretne przedmioty. Fakt ten jest bardzo istotny, gdy bierze się pod uwagę język mówiony, jakim była *lingua vulgaris*. Wynikiem tego było utrwalenie szyku antepozycyjnego liczebnika głównego w języku starofrancuskim. Liczebnik porządkowy zaś mógł występować w antepozycji, jak się wydaje, już tylko przez analogię do liczebnika głównego. Na czynniki zewnętrzne natomiast składa się wpływ innych języków, które mogły oddziaływać na ewolucję szyku *sermo vulgaris*. Powtórzmy raz jeszcze: szyk przydawki przymiotnej liczebnikowej w *sermo vulgaris* cechowało stopniowe utrwalenie się szyku antycypacyjnego liczebników głównych i porządkowych w syntagmach nominalnych, a zatem szyk ten mógł charakteryzować się tendencjami do antepozycji *determinans* w stosunku do *determinatum* przy jednoczesnym niewykluczaniu szyku progresywnego. Tendencja ta mogła być również spowodowana wpływem języków germańskich, które przyjmują właśnie szyk antepozycyjny przydawki przymiotnej liczebnikowej.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- C. IULII CAESARIS *Commentarii de bello Gallico*, ed. B. Kübler, Lipsiae: In aedibus B.G. Teubneri 1911.
- GREGORIUS TURONENSIS, *Historiae Ecclesiasticae Francorum libri decem*, w: *Patrologiae cursus completus. Series Latina*, ed. J.-P. Migne, vol. LXXI, Paris 1879, col. 159-571.
- VILLEHARDOUIN, *La conquête de Constantinople*, éd. E. Faral, Paris: Les Belles-Lettres 1961.

OPRACOWANIA

- BATANY J.: *Français médiéval. Textes choisis, commentaires linguistiques, commentaires littéraires, chronologie phonétique*, Paris: Bordas 1988.
- NYROP K.: *Grammaire historique de la langue française*, t. II, Paris: Alphonse Picard & Fils 1914.
- GĘBKA-WOLAK M.: *Związki linearne między składnikami grupy nominalnej we współczesnym języku polskim*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2000.
- GRANDGENT C.H.: *An Introduction to Vulgar Latin*, Boston: D.C. Heath & Co. Publishers 1907.

- KACZMARKOWSKI M.: *Nominalne grupy syntaktyczne łaciny okresu klasycznego*, Lublin: RWKUL 1985.
- LÖFSTEDT E.: *Late Latin*, Nygaard–Oslo: H. Aschehoug & Co. 1959.
- MAROUZEAU J.: *L'Ordre des mots en latin*, Volume Complémentaire, Paris: Les Belles-Lettres 1953.
- MÉNARD Ph.: *Syntaxe de l'ancien français*, Bordeaux: Éditions Brière 1994.
- POLAŃSKI K. (red.): *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1999.
- SAFAREWICZ J.: *Gramatyka historyczna języka łacińskiego*, cz. II: *Składnia*, Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych 1950.
- TOPOLIŃSKA Z. (red.): *Gramatyka współczesnego języka polskiego – Składnia*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1984.
- VÄÄNÄNEN V.: *Introduction au latin vulgaire*, Paris: Librairie C. Klincksieck 1963.
- VÄÄNÄNEN V.: *Anthologie de textes latins teinés de vulgarismes*, Paris: Librairie C. Klincksieck 1967.

LINGUA VULGARIS
BETWEEN LATIN AND FRENCH.
THE DISTRIBUTION OF NUMERALS
IN THE FUNCTION OF ATTRIBUTIVES

Summary

This article aims at the reconstruction of the evolution of the distribution of numerals in the function of attributive premodifiers within the noun phrase throughout the period of Late Latin. The analysis employs three source texts: Classical Latin (as a point of reference), Late Latin and Old French, respectively. The research results are presented in the form of charts.

Translated by Konrad Klimkowski

Słowa kluczowe: łacina ludowa, ewolucja szyku, syntagma nominalna, ewolucja języka łacińskiego, późna łacina.

Key words: Vulgar Latin, the evolution of the pattern, the nominal syntagma, evolution of the Latin language, Late Latin.